

**MAHALLIY BUDJETLARNING MOLIYAVIY BAZASINI
MUSTAHKAMLASH ASOSIDA XARAJATLARNI BARQAROR
MOLIYALASHTIRISH MASALALARI (SURXONDARYO VILOYATI
MISOLIDA)**

Safarmurodova Marjona To'raqulovna

Termiz Davlat Universiteti magistranti

E-mail: marjonasafarmurodova@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada Surxondaryo viloyati misolida mahalliy budjetlarning moliyaviy bazasini mustahkamlash orqali xarajatlarni barqaror moliyalashtirish masalalari tahlil qilinadi. Mahalliy byudjetlarda moliyaviy imkoniyatlarni oshirish, daromadlarni ko'paytirish va xarajatlarni samarali taqsimlash yo'llari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, hududiy moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash uchun amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: mahalliy budjet, moliyaviy baza, moliyalashtirish, xarajatlarni barqarorlashtirish, Surxondaryo viloyati, byudjet daromadlari, byudjet xarajatlari

KIRISH

Mahalliy budjetlar hududlarning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlovchi asosiy moliyaviy manba hisoblanadi. Ularning moliyaviy bazasini mustahkamlash va xarajatlarni barqaror moliyalashtirish hududlarning o'ziga xos ehtiyojlarini qondirish va ijtimoiy sohalarda sifatli xizmatlarni taqdim etish uchun muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, Surxondaryo viloyatida mahalliy budjetlarning samaradorligini oshirish va byudjet siyosatini takomillashtirish yo'nalishlari aktualdir. O'zbek olimlari ham ushbu masalada o'z hissalarini qo'shganlar. Kamolov Odiljon Sayfidinovich va Ibroximov Davronbek (2022) mahalliy

byudjetlarning xarajat qismini boshqarish bo'yicha ilmiy ishlar olib borib, resurslardan oqilona foydalanish va moliyaviy rejalashtirishni takomillashtirish zarurligini ta'kidlaydilar. Ularning tadqiqoti O'zbekistonda mahalliy byudjetlarni samarali boshqarish bo'yicha amaliy tavsiyalar berishga yordam beradi. Shuningdek, Dilshod Rizvonqulovich Baxriev o'z tadqiqotida mahalliy byudjet daromadlarini shakllantirish va samaradorligini oshirish istiqbollari o'rganadi. Uning tadqiqoti hududlarning iqtisodiy salohiyatini to'liq ishga solish va byudjet mablag'larini samarali taqsimlash muhimligini ko'rsatadi. Akmal Abduvoxidov, Dilafruz Qodirova va Mirkomil Obilov esa O'zbekistonda mahalliy byudjetlarning daromad bazasini takomillashtirish yo'llarini o'rganib, hududlarni iqtisodiy jihatdan rivojlantirish va mahalliy soliq tushumlarini oshirish bo'yicha amaliy takliflar beradilar [1]. Mahalliy byudjetlarning moliyaviy barqarorligi – zamonaviy iqtisodiyotda eng muhim masalalardan biri bo'lib, bu borada turli mamlakatlarda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir davlat o'zining iqtisodiy tizimiga mos ravishda mahalliy byudjetlarni mustahkamlash yo'llarini izlaydi. Rossiya olimi Ivanov A.V. o'z tadqiqotida Rossiya Federatsiyasida mahalliy byudjetlarning moliyaviy mustaqilligini oshirish muammolarini o'rganadi. Uning fikricha, mahalliy daromad manbalarining etarlicha diversifikatsiya qilinmaganligi va markaziy byudjetdan haddan tashqari bog'liqlik mahalliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Uning takliflariga ko'ra, mahalliy hokimiyatlarga soliq yig'implari bo'yicha kengroq vakolatlar berilishi zarur. Buyuk Britaniya olimlari Smith J. va Walker L. mahalliy hukumatlarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda daromad manbalarini diversifikatsiya qilish muhimligini ta'kidlaydilar. Ular soliq tushumlari bilan birga

davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengroq qo'llash orqali mahalliy byudjetlarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash mumkinligini isbotlaydilar. Ularning tadqiqotlari Buyuk Britaniyada mahalliy hokimiyatlarning moliyaviy rejalashtirish strategiyalarini takomillashtirishga asos bo'lib xizmat qilgan. Germaniyalik olim Müller K. esa fiskal markazsizlashtirishning mahalliy byudjetlar barqarorligiga ta'sirini o'rganadi. U Germaniyada mahalliy hokimiyatlarning moliyaviy mustaqilligini ta'minlash uchun soliqlarning bir qismi hududlarda qolishi lozimligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, agar mahalliy daromad manbalari kengaytirilmasa, mintaqaviy iqtisodiy tafovutlar chuqurlashib ketishi mumkin [2]. AQShlik iqtisodchi Johnson M.P. esa AQShdagi shaharlar va tumanlarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda duch kelayotgan muammolarni o'rganadi. U mahalliy byudjetlar uchun asosiy tahdid – soliqlarning oshirilishi natijasida iqtisodiy faollikning kamayishi ekanligini ta'kidlaydi [3].

ASOSIY QISM

Mahalliy budjetlarning moliyaviy bazasini mustahkamlash hudud iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Surxondaryo viloyati misolida olib qaraganda, mahalliy daromadlar manbalarini kengaytirish va samarali boshqarish orqali byudjet xarajatlarini barqaror moliyalashtirish imkoniyati yaratiladi. Bu jarayon hududdagi infratuzilma, ijtimoiy sohalar va iqtisodiy o'sish nuqtai nazaridan muhim sanaladi, chunki moliyaviy resurslar yetarli bo'lmasa, zarur xizmat va loyihalar amalga oshirilishi qiyinlashadi. Shuningdek, mahalliy mutasaddilar va mutaxassislarning moliyaviy siyosatni to'g'ri tashkil etishi ham budjet barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Surxondaryo viloyatining iqtisodiy-iqtisodiy xususiyatlari mahalliy

budjetlarning daromad bazasini shakllantirishda ko‘plab imkoniyatlar va cheklovlarni e‘tiborga olishni talab qiladi. Hudud qishloq xo‘jaligi, sanoat va xizmat ko‘rsatish sohalariga asoslangan bo‘lib, aynan shu sohalardan tushayotgan soliqlar va yig‘imlar mahalliy budjetning asosiy daromadlarini tashkil etadi. Shu nuqtai nazardan, viloyatda mavjud potentsialdan to‘liq foydalanish va yangi daromad manbalarini jalb qilish orqali moliyaviy bazani kengaytirish imkoniyati mavjud. Masalan, innovatsion ishlab chiqarishlarni rivojlantirish, soliq bazasini kengaytirish, va tarmoqlararo integratsiyani kuchaytirish kabi choralar mahalliy byudjetni mustahkamlashga xizmat qilishi mumkin. Surxondaryo viloyati misolida mahalliy byudjetlarning moliyaviy bazasini mustahkamlash orqali xarajatlarni barqaror moliyalashtirish masalalari, mahalliy daromadlarni ko‘paytirish, soliq va notaqdim etilayotgan imtiyozlar hajmini kamaytirish, bo‘sh turgan mulklarni samaraliroq ishlatish, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, hamda viloyatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishni ta‘minlashga qaratilgan [4]. Ta‘kidlash o‘rinliki, mamlakatimiz byudjet tizimida yuqori byudjetdan quyi byudjetlarga (ya‘ni, respublika byudjetidan viloyat byudjetiga yoki viloyat byudjetidan tuman va shaharlar byudjetiga) transfertlar 2020 yilga qadar ta‘lim va tibbiyot muassasalari xodimlarining ish haqi va yagona ijtimoiy to‘lovlarni to‘lash maqsadida ajratilgan. Bunday transfertlar faqat shu maqsad yo‘lida sarflanishi belgilanganligi bois ular maqsadli transfertlar deyilgan. Yuqorida ta‘kidlanimizdek, 2020-yildan boshlab mamlakatimizda yangi byudjet tizimi joriy etildi, byudjet daromadlari va xarajatlari byudjet tizimi bo‘g‘inlari o‘rtasida qayta taqsimlandi. Yangi tartibga ko‘ra, endilikda quyi byudjetlarga maqsadli transfertlar emas, balki daromad va xarajatlari miqdorini muvozanatlash uchun tartibga soluvchi (daromad va

xarajatlar miqdorini tenglashtiruvchi) transfertlar ajratilmoqda. Moliyaviy transfertlar byudjetlararo o‘zaro hisob-kitoblarni ham o‘zida mujassamlashtiradi. Ushbu transfertlar moliya yili mobaynida byudjetlar parametrlari o‘zgarganda yuqori va quyi turuvchi byudjetlar o‘rtasida yuzaga keladigan o‘zaro pul munosabatlaridir. O‘zaro hisob-kitoblar, asosan, byudjet sohasi xodimlarining ish haqlari miqdorining oshirilishi bilan bog‘liq indeksatsiya qilish xarajatlarini moliyalashtirishga yo‘naltiriladi. Bundan tashqari, o‘zaro hisob-kitoblar byudjetda nazarda tutilmagan boshqa turdagi xarajatlarga qo‘shimcha maqsadli yordam tarzida amalga oshirilishi mumkin [5].

Mahalliy budjetlarning xarajatlarini barqaror moliyalashtirish uchun nafaqat daromadlar yig‘imi, balki xarajatlarni samarali boshqarish ham muhimdir. Surxondaryo viloyatida barcha darajadagi byudjet xarajatlari ijtimoiy sohalar, infratuzilma, ta‘lim, sog‘liqni saqlash va hudud rivojiga yo‘naltirilgan. Bu sohalarning moliyalashtirilishi har doim yuqori talabga ega bo‘lib, ularning barqarorligini ta‘minlash uchun moliyaviy rejalashtirishda puxta yondashuv zarur. Xarajatlarni optimallashtirish va nazorat qilish mexanizmlari joriy etilishi byudjet mablag‘larining samarali taqsimlanishiga, ortiqcha xarajatlarning oldini olishga yordam beradi. Mahalliy byudjetlarning moliyaviy barqarorligiga erishish murakkab masala hisoblanadi. Xususan, O‘zbekistonda mahalliy byudjetlarning moliyaviy barqarorligini ta‘minlash uchun ular moliyaviy imkoniyatlarini oshirish lozimdir. Buning uchun esa, avvalo, mahalliy byudjetlarning daromad bazalarini oshirish, qo‘shimcha daromadlar zahiralarini shakllantirish hamda mahalliy byudjetlar xarajatlari majburiyatini optimallashtirish zarur bo‘ladi. Mahalliy

byudjetlarning moliyaviy barqarorligiga erishish hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga hamda mahalliy byudjetlar mustaqilligini oshishiga xizmat qiladi.

Daromadlarni oshirish bo'yicha mavjud chora-tadbirlarning samaradorligini baholash muhim ahamiyatga ega. Surxondaryo viloyatida soliq yig'implari va majburiy to'lovlar darajasini ko'tarish, byurokratik jarayonlarni soddalashtirish va shaffoflikni oshirish yo'li bilan moliyaviy bazani mustahkamlash bu boradagi asosiy yo'nalishlardir. Bu jarayonlarda hududiy iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish va ijtimoiy tavsiyalar bilan muvofiqlashtirish zarur. Daromadlarni doimiy ravishda oshirish mahalliy hukumatlarga ijtimoiy paket va infratuzilma loyihalariga yetarli mablag' ajratishda mustahkam poydevor yaratadi.

Xarajatlarning barqaror moliyalashtirilishini ta'minlashda uzoq muddatli moliyaviy strategiyalarni shakllantirish zarur. Surxondaryo viloyatida bunday strategiyalar hududning kelajakdagi ehtiyojlari va iqtisodiy o'sish potensialini hisobga olgan holda ishlab chiqilishi lozim. Bu orqali byudjet xarajatlari qat'iy nazorat ostida bo'ladi, iqtisodiy o'zgarishlarga moslashuvchanlik oshadi va moliyaviy barqarorlik kafolatlanadi. Shuningdek, budjet jarayonlariga davlat va jamoat tashkilotlari hamda xususiy sektor vakillarining jalb etilishi bu yo'nalishda ijobiy natijalar beradi. Mahalliy daromadlar manbalarining ko'pligi va ularni samarali boshqarish Surxondaryo viloyatida budjetning barqaror moliyalashtirilishini ta'minlashda ajralmas omildir. Bu nuqtai nazardan, soliq va boshqa majburiy to'lovlarni yig'ish mexanizmlarini yaxshilash, yangi investitsiyalar va biznes loyihalarni rag'batlantirish kabi chora-tadbirlar katta ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, mahalliy moliyaviy monitoring tizimini kuchaytirish va kadastr bazasini to'liqlashtirish orqali mol-mulkka asoslangan daromadlarni oshirishga ham e'tibor qaratilishi zarur [6].

Surxondaryo misolida mahalliy budjetlardan ijtimoiy ahamiyatga molik loyihalarni moliyalashtirish masalalari alohida e'tiborni talab qiladi. Ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy himoya va infratuzilmani rivojlantirish sohalarida xarajatlar barqaror bo'lishi, ya'ni har yili yetarli darajada moliyalashtirilishi lozim. Bu esa bevosita aholining turmush sifatiga ta'sir qiluvchi omil hisoblanadi. Shuning uchun, mahalliy daromadlar bazasini kengaytirish bilan birga, sarf-xarajatlarni maqsadli va samarali taqsimlashga alohida e'tibor qaratish zarur.

Mahalliy budjetlarning moliyaviy barqarorligi davlatning moliyaviy va iqtisodiy siyosati bilan ham uzviy bog'liqdir. Surxondaryo viloyatida markaziy va mahalliy hokimiyat organlari o'rtasida hamkorlikni mustahkamlash, moliyaviy resurslarni muvofiqlashtirish orqali xarajatlarni barqaror moliyalashtirish imkoniyatlari kengayadi. Bu borada byudjet dekretlari, transferlar va grantlar tizimini yanada takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu orqali hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi uchun zarur bo'lgan moliyaviy manbalar ta'minlanadi. oliyaviy transfertlarga bo'lgan ehtiyojni kamaytirish va tuman mahalliy byudjeti mustaqilligini oshirishda mahalliy davlat hokimiyati va moliya organlari o'z vakolatlari doirasida mahalliy byudjet daromadlaridan oqilona foydalanishlari, mavjud mablag'larning maqsadli sarflanishi uchun shaxsiy javobgarlik va mas'uliyatlarini oshirishlari, shuningdek, xarajatlarning maqsadliligini, manzilligini ta'minlashi va ulardan oqilona foydalanilishini nazorat qilishlari talab etiladi. Mazkur tadbirlarning samarali amalga oshirilishi, SJIF:5.219

pirovardida, yalpi hududiy mahsulot va ishlab chiqarish hajmlarining ko‘payishiga, hudud aholisining turmush farovonligining yanada yaxshilanishiga, hududlar moliyaviy imkoniyatlarining kengayishiga hamda tuman mahalliy byudjet daromadlari barqarorlashuviga olib keladi.

Xulosa qilib aytganda, Surxondaryo viloyatida mahalliy budjetlarning moliyaviy bazasini mustahkamlash orqali xarajatlarni barqaror moliyalashtirish hududning iqtisodiy o‘sishi, ijtimoiy sohalarning rivojlanishi va infratuzilmaning yaxshilanishi uchun asos bo‘ladi. Buning uchun mahalliy daromadlarni ko‘paytirish, soliq tizimini yaxshilash, xarajatlarni samarali boshqarish va davlat bilan hamkorlikni kuchaytirish zarur. Shuningdek, zamonaviy moliyaviy boshqaruv va monitoring vositalarini joriy etish orqali budjet mablag‘larining samaradorligi oshirilishi mumkin. Kelajakda Surxondaryo kabi viloyatlar uchun mahalliy budjetlarning moliyaviy mustahkamligini yanada oshirish hamda xarajatlarni barqaror moliyalashtirish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar ishlab chiqilishi va amalga oshirilishi muhim ahamiyatga ega. Bu nafaqat hudud iqtisodiyotining barqarorligini ta‘minlabgina qolmay, balki aholining ijtimoiy farovonligini oshirishda ham muhim omil hisoblanadi. Shunday qilib, mahalliy budjetlarni rivojlantirish yo‘nalishidagi harakatlar Surxondaryo viloyatining iqtisodiy va ijtimoiy salohiyatini kuchaytirishga xizmat qiladi.

XULOSA

Surxondaryo viloyatida mahalliy budjetlarning moliyaviy bazasini mustahkamlash xarajatlarni barqaror moliyalashtirish imkonini beradi. Bu esa hudud iqtisodiyotining rivojlanishi va aholining turmush sifatini yaxshilashga xizmat qiladi. Mahalliy daromad manbalarini kengaytirish, soliqlarni samarali

yig'ish va byudjet xarajatlarini rejalashtirishda puxta yondashuv hudud moliyaviy barqarorligini mustahkamlaydi. Shu asosda qo'shimcha tadbirlar ishlab chiqilishi va amalga oshirilishi tavsiya etiladi.

FOYDALAANILGAN ADABIYOTLAR

1. Saparboyevich, D. M. (2025). MAHALLIY BUDJETLAR XARAJATLARINI SAMARALI BOSHQARISH-DAVLAT HOKIMIYATI ORGANLARI MOLIYAVIY MUSTAQILIGINI TA'MINLASHNING MUHIM OMILI. Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting, 5(01), 115-124.
2. Cherniaieva, O., Mykhalchenko, H., Ataieva, O., Marshalok, T., & Petrukha, S. (2025). Optimizing Budgeting and Financial Management for Sustainable Economic Growth and Fiscal Resilience. European Journal of Sustainable Development, 14(2), 430-430.
3. Sherqulovna, R. S. (2025). MAHALLIY BUDJETLARNING NAZARIY HAMDA ILMIY ASOSLARI. SYNAPSES: Insights across the disciplines, 2(6), 212-217.
4. Liuta, O., Pihul, N., & Kubakh, T. (2015). Financial capacity of local budget as a basis for sustainable functioning of a territory. Економічний часопис-XXI, (1-2 (1)), 78-81.
5. Ahatillaevich, X. S. (2025). MAHALLIY BUDJETLARNI QO'SHIMCHA MANBALARDAN FOYDALANISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI. Лучшие интеллектуальные исследования, 37(5), 189-197.

-
6. Tranovych, Y., Stoika, V., & Kudak, K. (2025). Comprehensive assessment of the financial sustainability of local budgets in conditions of decentralization. Central European Review of Economics & Finance, 50(1), 53-64.